

ETO: 398(497.1)

Hajnal Virág

A KÁVÉZÁS RÍTUSA EGY SZERÉMSÉGI KÖZÖSSÉG ÉLETÉBEN

Ritual of Drinking Coffee in the Life of a Community in Srem

A szerző a többnemzetiségű, szerémségi Dobradó helység lakosainak a kávéhoz való viszonyát vizsgálja, meg annak hatását az ott élő magyarok mikrotársadalmára. A kultúrák egymásra hatása következtében ugyanis, a kávé mára a mikroközösség értékrendjének egyik alapja. A nap kávézással kezdődik, és kávézással végződik. A reggeli kávé a jövő nap megszerezése, az esti pedig az elmúlt nap összegzése.

A kávézás a dobradói mikrotársadalom kultúrájának központi jelensége, amely meghatározó szerepet játszik a közösség mindennapjaiban, s ezáltal az interperszonális kapcsolatok viszonyítási centruma. Fontos szerepet játszik a közösség életének strukturálásában, s ezáltal időfelfogásában kifejezi, illetve szimbolizálja az egymásra való nyitottságot és ezzel párhuzamosan a helyi kulturális értékrend alapját, a többi „világhoz” való viszonyát, megerősíti a családi és a nemi viszonyokat, szimbolikus kifejezője a változásoknak, továbbá kifejezője a közösség „szép”-, illetve „barátság”-fogalmának is.

Kulcsszavak: Dobradó, kávézási rítus, kultúrák egymásra hatása

„Gyere kávéra”

„Apró jelekben is tetten érhetők vagyunk. Hogy milyenek is vagyunk? Itt van pl. a kávé, ami most fő, amíg beszélgetünk. Ez a török kávé a mi kávénk. A szerbektől vettük át, ők a törököktől és így tovább, mindannyiunkat össze is hoz ez valahogy. Mert ez más, mint feljebb, Magyarországon meg úgy északabbra. Mert bejöttök hozzánk, mi rögtön meg is kínálunk, ez azt jelenti, bármikor szívesen látunk és nem csak úgy rohanva, mert ez most forr, időbe telik, míg megfő, aztán meg kell várni, amíg lassan lehül, közben iszogatjuk és beszélgetünk, és már el is telt egy jó nagy idő. Azért ez a mi kávénk, mert olyan, mint mi, vendégszerető, meleg, olyan igazi balkáni, nem rohan, van ideje a másakra, és délibb, melegebb, barátságosabb, mint máshol Európában.”

Évek óta kutatjuk férjemmel, Papp Richárddal a Szerbia területén élő magyar közösségek kultúráját. A közösen megélt mindennapok során az általunk megismerni kívánt közösségek életének „nem mérhető” kulturális mozzanatai gyűltek körénk. E mikrojelenségek jelentésvilágain keresztül épülnek fel a vizsgált közösségek, kultúrák komplex rendszerei. A fent idézett zentai interjúrészlet is a délvidéki magyarság mindennapjainak egyik ilyen kulturális mozzanatát, a kávézás rítusának jelentőségét hangsúlyozza.

A következőkben a Szerémségben¹ élő dobradóiak (helyi tájszólásban: dobradóiak) kávéhoz való viszonyáról kívánok szólni, kiemelve ezt a közösséget a korábban kutatott délvidéki magyar közösségek közül, hiszen itt volt leginkább érezhető a kávénak, a kávézás ritusának a vizsgált közösség kulturális rendszerére való döntő hatása.

A faluban ahány házba betértem, illetve ahány házba meghívtak, kávéval kínáltak, vagy kávéra hívtak. Mariska, fő adatközlőm és házigazdám minden reggel azzal ébresztett, hogy: „Gyere kávéra², mert megfőztem a kávé, már az Annus meg az Anica is itt van.” Emellett valamennyi beszélgetés kísérője, valamint témája volt a kávé és a kávézás. Az alábbi elemzésből kiderül, hogy a kávézás aktusa a dobradói „mentalitás” egyik, talán leghangsúlyosabb szimbólumaként is értelmezhető, átszövi a kultúra mindennapi életét, jelentéstartalma, mindennapi ritusainak világa sokat elmond a mikroközösség kultúrájáról.

Az 1960-as években, amikor fő adatközlőnk, Mariska 15-16 éves volt, „tudták meg a dobradóiak, mi is az a kávé”. Az állami pusztára, illetve a környező „szállásokra” költöző „boszanacok” és „szerbijanacok”³ „hozták be” a kávézást:

„Én amikor lány voltam, nem is tudtam, hogy mi az a kávé. Na, amikor jöttek azok a boszanac meg szerbijanac asszonyok, azok főzték nonstop. Mindig itták. Én akkor néha ott kaptam náluk, de csak egyszer-kétszer ittam. Na, aztán úgy bedrógáztunk⁴ a kávéból, hogy ma nem is tudom, mi lenne velem, ha lenne valami bajom, és nem bírnám inni.” A kávé adaptálását segítette az is, hogy egyre gyakoribbá vált ezekkel a „szerbijanacokkal” meg „boszanacokkal” a találkozás, hiszen ők voltak az „új” megtestesítői, ugyanis nekik volt rádiójuk meg tévéjük:

„Rádiót már láttunk előtte is, a Mókus tanító bácsinak volt, batrival⁵ ment, de televíziót még nem láttunk. Nekik akkor már volt televíziójuk.⁶ Minden este engedték, hogy nézzük. Odatettek olyan padokat meg székeket sorban. Ott találkoztak a lányok meg a legények. Ott beszélgettünk, meg ittuk a kávé. Akkor drógáztunk be tőle. De mi többet ültünk ott a sötétben, mert nem jött a kép, csak olyan fekete volt az egész, az ember meg aki kezelte, csak ott lenn csinált vele valamit, de nem ment. Akkor le is váltották, na, a másikinál már ment. Néztük a filmeket, de akkor nem is láttuk, hogy mit ír ott alul, nem is értettük, hogy miről szól, mert nem tudtunk szerbül, csak néztük a képeket, de szép volt. Apámtól mindig kérdeztem, mikor már szépen rendbe tettem magam, hogy mehetek-e. Nem örült neki, de mindenki ment, akkor én aludjak itthon? Mondta, mehatsz, de ne maradj soká. No, én mindig végig ott voltam. Egész éjszaka úgy aludtam, hogy nem feküdtem le, könyököltem az asztalnál. Ha lebukott a fejem, akkor fölbredtem, hogy halljam, az apám fölkel-e már. Na, amikor hallottam, hogy kikelt az ágyból, meg köhög, akkor mire már jött, én készen is voltam. Nem volt baj.”

Így az 1960-as évekre tehető annak a változásnak az időszaka, amely a tartósabb interetnikus kapcsolatokkal jelentkezett. Azért van szükség a tartósság hangsúlyozására, mert már az első találkozások korábban is megtörténtek. Ahogy azt interjúalanyom elmesélte, már korábban is találkozott „szerb legényekkel”, akik „mindenfelől jöttek a táncokra Satrincára”, mondta, hangsúlyozva nyelvi nehézségeit: „Egyik megkérdezte, hogy hány éves vagyok. Gondoltam, hogy azt kérdezi, mondtam neki, hogy četirideset⁷ a tizennégy helyett. Most is nevetik, hogy a Maris jól megmondta.” Az újonnan érkezőkkel azonban dinamikusabbá vált a kapcsolat: ők is az „állami pusztán” dolgoztak együtt a magyarokkal. Így az intenzívebb kapcsolattal az akkori „szokásokhoz” képest új jelenségek léptek be a dobradói kultúra életébe. Ezek voltak a más nyelvet beszélő „boszanacok” és „szerbijanacok”, az ő kultúrájuk mássága a nyelven kívül – ahogy a beszélgetéseinkből kiderült – a „modern” kor vívmányaiban nyilvánult meg elsősorban. Ilyen volt a kávé mellett, avval párhuzamosan a rádió és a televízió is. Az akkori interetnikus találkozás során észlelt másságokat legtöbb esetben e tárgyak mentén fogalmazták meg.

Az 1960-as évek időszakának hangsúlyozása azért is fontos, mert Halpern, kulturális antropológus *A Serbian Village* (1967) című tanulmánykötetében ugyanerre az időszakra teszi az orašaci mikrotársadalom etnikus kultúrájának megváltozását. Kutatásait ugyanis ebben az időszakban végezte, a tanulmánykötet jelenében már megváltozott a zadruga szervezete, átalakult az idős és a fiatal generációk közötti viszony, a férfiak és a nők közötti kapcsolat, ezáltal a munkamegosztás, valamint megjelentek a „modern világ” vívmányai: a televízió és a rádió is. Orašac település Szerbia közepén, a Šumadijában helyezkedik el. A Dobradóba és környékére érkező „boszanacok”, illetve „szerbijanacok” ezekről a vidékekről, vagy ezeken a vidékeken keresztül érkezhettek. Így Dobradóban már a tradicionális etnikus kultúrát és a „modern világ” vívmányait ötvöző érkezőkkel ismerkedhettek meg a dobradói magyarok, ezáltal tőlük örököelve mind a kávé, mind pedig a televíziót és a rádiót. A kávé, kávézás átvételével maga a „boszanac” és „szerbijanac” tradicionális etnikus kultúra hatott a magyarok mikrotársadalmára, a televízió és a rádió megismerésével, majd használatával pedig már a megváltozott etnikus kultúra.

Ekkor kerültek először intenzíven kapcsolatba a szerb nyelvvel: „Akkor még nem is tudtunk szerbül beszélni, csak úgy mutogatva.” A szerb nyelvvel való találkozás első állomásához képest pedig mára már nyelvhasználatuk alapján magukat mint „keverten” beszélőket, illetve „magyarul nem tudókat”, „se magyarul, se szerbül nem tudókat” határozzák meg. Így – elmeséléseik szerint – arra következtethetünk, hogy az általuk „igazi”, „szép magyarnak” nevezett nyelvváltozat ekkor kezdett el megváltozni – ahogy ők fogalmaztak – „szerbessé” válni, melynek mai végeredménye az előbbi általuk leírt nyelvváltozat.

Az első találkozások mássága tehát nagyrészt az „idegenek” kávészere-
tetében nyilvánult meg, továbbá abban, hogy „ők értettek a kávé csinálásához:
az asszony ott pörkölte, darálta, amennyi köllött, meg a baba⁸ nézte, hogy van-e
legényünk, az tudta, hogy mit jelent, olyan a születésük ezeknek, tudják is, mi
lesz”. Az interjúrészletből kiderült a másság, a másság viselőinek „mitizálása”⁹
is, akik „tudják, mi lesz”, továbbá összekötésük a később megismert „cigány-
asszonyokkal, akik gyűttek mindig jósolni”. Ugyanis a fenti interjúrészlet el-
hangzása után mindjárt a „robás”, a „klampferos cigányokról” kezdett beszélni.
Így egyszerre fogalmazta meg interjúalanyom a „babával” való egyezőséget a
kávézás átvételében, illetve a különbözőséget annak „mitikus” ábrázolásával,
valamint elkülönülését mind a cigány, mind pedig a „boszanac” vagy „szerbija-
nac” etnikai közösségek tagjaitól.

Másodszor az akkor még nem, illetve alig ismert kávé mára a közösség kul-
túrájának középpontjában áll. A mikroközösség értékrendjének egyik alapja.
Ezt kívánja alátámasztani a következő példa: házigazdánk megkért arra, hogy
„vetessük le magunkat”¹⁰ vele valahogy „szépen”, hogy az „megmaradjon em-
léknek”. Hirtelen az az ötlete támadt, hogy üljünk ki az asztalhoz a „zöld” elé,
majd kihozta az üres kávéscsészéket, az üres kávéfőzőt, utasítva arra, hogy
emeljem számhoz a csészét, mintha innám a kávé. Ezen a példán a kávénak
egy olyan jelentéshálóját szöhetjük meg, mely alapját képezi a dobradói mik-
rotársadalom kultúrájának.

A kávé ugyanis strukturálja az életet, hiszen a nap fordulópontjait a kávéhoz
kötik: „Amikor fölkelek reggel, megfőzöm a kávé nekem meg az Öcsinek. Van
úgy, hogy az Öcsi már rég elkészül, én meg még mindig ott ülök az asztalnál:
elgondolom a napot, hogy mi lesz, mi van a gyerekekkel... Ő gyorsan megissza.
Mindig mondom neki, bár üljön itt, ameddig én iszom, de ő nem bír. Akkor
elrendezek: megfejek, leadom a tejet, fölsöprök. Akkor megyek a Bajecékhoz,
hogy minden rendben van-e. Megyek a boltba a kenyérért. Aztán az Annus, az
Anica meg én megyünk kávéra. Vagy nálam, vagy valamelyiküknél vagyunk.
Mégfőzöm az ebédet, utána átmegek valamelyikükhöz, megisszuk a kávé,
vagy ha délután jön valaki, akkor is iszunk egyet. Meg mindig mindenkivel
egyet. A legutolsó kávé minden este az Annusnál iszom. Tízkor megfőzzük,
fél tizenegykor meg már megyek haza lefeküdni.”

Tehát a nap kávézással kezdődik és kávézással végződik. A reggeli kávé a jöven-
dő nap megszervezése, az esti pedig az elmúlt nap összegezése. Azonban – ahogy
az a fenti interjúrészletből is kiderült – a kávézás valamennyi esetben más-más
személyekkel együtt történik, az együtt töltött kávézások számának növekedése
pedig az egyre közelebbi interperszonális viszony jelölője is egyaránt. Így a kávé-
zást nevezhetjük akár az interperszonális kapcsolatok „vázának” is.

A kávézás kifejezője, illetve szimbóluma az egymásra való nyitottságnak is,
ahogy ezt fentebb is említettem a közös kávézások számának növekedésénél.

Akik ugyanis tartósan (évekig) nap mint nap együtt kávéznak, elfogadják egymást, a másikkal hasonlónak vélik magukat. Ennek magyarázatára szolgálhat a következő interjúrészlet is:

„Jártam én azzal az asszonnyal kávézni. De az, amikor idejött, mindig leporolta a székot, vagy fölemelte a párnát és kirázta, így e. Sose nem ült le úgy, hogy ezt ne csinálta volna meg. De már annak az anyja is ilyen volt. Nagyon finomnak tartotta magát. Az anyám is mondta, hogy minek kávézol ezzel az asszonnyal. Jaj, meg az olyan finomnak tartotta magát, hogy még a kávécsészének a fülét is kitörölte. Meg akkor, amikor megjöttem a boltból, akkor mindig vártam egy kicsit, hogy elvégezze a dolgát, vagy úgy siettem az enyémmel, vagy meg se csináltam, hogy időbe érjek oda. Az meg, ha hamarabb elvégzett, akkor már itt volt korán. Én úgy siettem, meg féltem, hogy minden rendbe legyen, hogy ne mondjon rám semmit, de sokszor nem is volt időm elvégezni. De ha neki dolga volt, akkor várhattam, sokat óráig se jött. Aztán ez ment fél évig, szétmaradtunk.”

Az egymásra való nyitottságot jelenti tehát az is, ha betartjuk a kávézás alapszabályait, vagyis akkor megyünk kávézni, amikor tudjuk, hogy a másikkal is megfelel, mindezt egymásra való tapintattal illik kezelni. Ennek a tapintatnak a fontossága akkor domborodott ki, amikor a kávézó felek nem tartoztak a rokonsághoz, illetve távoli rokonok voltak. A közeli rokon háza ugyanis az „én házam” is, vagyis „ha még nem végeztem el, akkor nyugodtan elvégzek, mondom neki, tegye föl a kávé, itthon van, az semmit nem szmétál” – mesélte interjúalanyom. A tapintat másik oldala a másik tisztaságába vetett bizalom, vagyis az, hogy vendégét nem piszkos, morzsás székre ülteti, illetve a kávé tiszta pohárban szolgálja fel.

A kávézás következő alapszabálya a kávézás időtartamához köthető. „Volt egy asszony, aki olyan gyorsan itta a kávé, hogy egy-kettő, én még meg se kóstoltam. Akkor meg így elébem tolta a csészéjét, mintha már menne dolgozni, hogy én csak ott szmétálok neki. Aztán mikor jött a törés, mondta is, hogy ő most már nem ér rá. Nem is járok oda többet. Nem tudta megtanulni, hogy bár fél órát leülök, és nyugodt vagyok. Abba is maradt.”

A kávézás ideális időtartama – ahogy azt interjúalanyaim pontosan meghatározták –: fél óra, amikor „elpanaszkodunk, ami fontos”. Aki ezt „nem tudja megtanulni”, nem tartozik a másik közösségébe.

A kávézás tevékenysége a nemi szerepek tekintetében is más, ugyanis a fenti íratlan törvények a férfiakra nem vonatkoznak. Ha férje gyorsabban issza meg vele a kávé, mint a felesége, úgy interpretálják, hogy az „férfi, úgyse tud egy helyben ülni”, a reggeli csoportos kávézás résztvevői szintén csak nők, mert a férfiaknak abban az időszakban „éppen más dolguk van, meg az őket úgy sem érdekli, amiről mi beszélgetünk”.

Tehát ez az egymásra való nyitottság képezi a helyi kulturális értékrendet, melynek alapján a kávézók mikroközössége értékeli a rajta kívül eső „világo-

kat”: a kávézó nők, illetve férfiak, a máshol kávézó dobradósiak, illetve a Dobradón kívül élők „világát”. Az együtt kávézók mások, mint a férfiak, akiknek „más dolguk van”, mások tapintat, tisztaság, tisztelet, nyugalom szempontjából, mint a máshol kávézók, mások, mint a más falvakban kávézók, illetve nem kávézók, vagy azok, akik a kávé és a kávézás általuk fontosnak tartott funkcióját vagy egyáltalán a „török kávé” nem ismerik. Ennek fontossága domborodik ki a velünk való találkozáskor is, hiszen én a szűkebb, az ismert, közeli külvilágból, férjem pedig a távoli, ismeretlen világból származik.

A dobradósiak számára a külvilággal szembeni vagy a külvilágbeli viszonyítási pontok szerint megkülönböztethetjük az ismert, megtapasztalt „világokat”, valamint az ismeretlen, „távolról” megtapasztalt „világokat”. Számukra az ismert „világ” a Bácska és Szerbia, ahol maguk is jártak, ahol személyesen is megtapasztalhatták az ott élők mindennapjait. Az egyik asszonynak például Adán vannak rokonai, ahol – mint elmesélte – „sokkal jobb, mert az emberek ismerik a szomszédjukat, nem úgy, mint Zentán, ahol még egy kávéra se hívják meg egymást”. Az ismeretlen világ pedig Magyarország, Németország, Ausztrália, Ausztria, ahonnan távoli rokonokat ismernek, akik „már nagyon régen, vagy húsz éve jártak nálunk, hogy megnézzék, hogy élt régen az anyjuk, kamerázták, ahogy faragtam a tyúkot, meg sírtak, amikor ették a kertből a paradicsomot”. „Az az asszony Németországból, meg az ura se nem tudták, mi az a török kávé. Ők itták azt az ő kávéjukat, a neszkávé, de annak semmi íze nem volt. Engem is kínáltak, hogy igyak belőle. Ittam, hogy ne sértsem meg. Az asszony meg örült, hogy iszom az ő kávéját, de annak még az alján se maradt semmi, ha megittad, üres volt a csésze.” Az ismeretlen világból megtapasztalt rész azonban „nem olyan jó, mint a miénk”. Azonban az „idegen” világból „emléknek” kávé hozattak, aminek a doboza oda volt állítva a konyhában a „regál”¹¹ tetejére, a másik doboz pedig a „török kávé” tartójaként funkcionál.

A kávézás ritusának tehát fontos szerepe van a közösség önmeghatározásában. Az első, önkéntelen árulkodó részlet a „kultúrából”, hiszen a szívesen látott vendéget nem kérdezik arról, hogy kér-e kávé vagy sem, hiszen az természetes, hogy „mindenki iszik”. Másrészt pedig – ahogy egyik interjúalanyom elmesélte – minimális gesztus egy olyan személy irányába, aki belép a házába, vagy ha „nekünk valami kicsit is csinált”, s a gesztus hiánya azonnal maga után vonja a „hibázó” személynek gyengeségét a kapcsolatteremtésben: „Novi Szadon annak a rokonomnak van egy lakólánya. Az nagyon magának való, mert ott az az öregasszony egyedül, bár egy kávéra meg nem hívja. Az csinálja neki a születésnapjára a tortákat, kinyitja az ajtót, azt mondja, hogy au, pa Tetka Teruska ne bi trebalo, hvala, puno vam hvala.¹² De nem arra, hogy együtt megkóstolják, de még egy kávéra se hívta be még sose. Nem is lesz annak férje, nincs is annak senkije.”

A kávézás aktusa – ahogy már említettem – megerősíti a családi, nemi viszonyokat, ugyanis legtöbb esetben csak nők kávéznak együtt, közösen, legalább fél óráig, vagyis végzik azt a tevékenységet, amely legalább fél óráig tart a kávé szűrőcsölgetése közben, ami naponta többször is megismétlődik, mindennap szinte ugyanabban az időintervallumban zajlik, melynek beszélgetései pedig az „elpanaszkodjuk, ami fontos” témájában folynak. Ezeken a kávézásokon pedig főleg a közelebbi rokonok vesznek részt, hiszen leginkább ők azok, akik a nap több, vagy netán valamennyi szakaszában együtt tartózkodnak, vagy együtt dolgoznak, ezáltal kihasználva az alkalmat a közös tevékenységek megszervezésére és összegzésére. Azonban azt ki kell emelnem, hogy a férfiak is kávéznak. A rokonok, az ismerősök és a baráti kör tagjai valamennyi találkozás alkalmával kávéznak, azzal a különbséggel, hogy ők „gyorsabban” isszák, mint a nők, külön asztalnál ülnek, így míg a nők hosszasan kávéznak, ők áttérnek „valami töményebbre”, sörre, borra vagy pálinkára.

A kávézás továbbá szimbolikus kifejezője a változásoknak is. A kávézás átvétele párhuzamosan történt a rádióval és a televízióval. A „modern világ” vívmányainak átvétele pedig fontos szerepet játszott a mikroközösség kultúrájának változásában. Egyrészt ugyanis a tradicionális „táncmulatságokon”, a közös munkákon kívül az ismerkedés újabb színtere, ahol a rokoni-házassági kapcsolatok szövődtek, a televízió-nézés volt a „boszanacoknál” meg a „szerbijanacoknál”, ahol a fiatalok, a lányok és a legények találkozhattak, beszélgethettek, így e kellemes elfoglaltság „kedves” volt számukra. Majd a televízió adaptációja fokozatosan a szülők részéről is végbement, hiszen nem sokkal később Mariska szülei is vettek: „Elmentünk Rumba venni televíziót. Jöttünk lovas kocsin, amikor azon a fahídon jöttünk, leszakadt alattunk: a lovak bele a vízbe. Én meg, nevetik mindig, csak a televíziót féltettem, fogtam, ne legyen baja. De nem lett, beállítottuk.”

A „boszanacok” és „szerbijanacok” érkezése után már nemcsak a „táncmulatságok” váltak interetnikussá, hanem a „munka” is, ugyanis valamennyien az állami pusztán közösen dolgoztak, valamint az új „ritusok”: tévénézés, rádiózás is. Így míg a dobradói magyarok korábban más etnikai közösség tagjaival csak nagyon ritkán találkoztak: néhány szerbvel a „táncmulatságokon”, illetve a környező településeken élő katolikus horvátokkal, addig ettől az időszaktól kezdve az interetnikus találkozások mindennaposá váltak, ezzel gyakoribbá, illetve lehetővé téve a magyar és más etnikai csoporthoz tartozó fiatalok párkapcsolatát, majd pedig affinális rokoni kapcsolatra lépését. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy ez a mai napig sem gyakori, ám vannak családok, amelyekben létrejöttek ilyen rokoni kapcsolatok, mindezeknek eredetét erre az időszakra tehetjük.

A kávézás felsorolt tartalmainak az összefüggés-rendszeréhez visszatérve a fejezet elején említett fényképjelenet egyik alapjelentése, hogy amikor házigazdám, Mariska a „szép kép” fogalmán a kávézás aktusát értette, még akkor

is, ha azt „nem is igaziból”, hanem imitálva tettük, hiszen „ez nem hazugság, mert úgyis annyit kávézunk, igaz is lehetne”. Ezáltal kifejezte a széphez, illetve hozzám való viszonyát is, hiszen az általa tartott „szépet” megosztotta velem, a baráttal, a „rokonnal”, eljutva ezzel a kávézás mindent átfogó jelentéstartalmához; a széphez és a közeli, bensőséges interperszonális viszonyok fogalmához.

A dobradósiak kávézási rítusának egyik döntő aspektusa, hogy a „legbelső világok” tagjai látogatásának rendszerességével erősítse a csoportkohéziós erőt. Boglár Lajos Francia-Guyanában folytatott terepmunkái (1991–1997) során egy, a dobradósiak kávézási rítusával párhuzamba hozható „többfunkciós rítust” figyelhetett meg, a kasiri-rítust, amelynek során a rokonok egymás meglátogatásával erősödött a csoportkohéziós erő, amit szimbolikusan aláhúzott a kasiri (maniókasör) közös fogyasztása. Mivel ez a rítus elsősorban társadalmi kötelekeket érintett, Boglár Lajos ezt a folyamatot „horizontális” tendenciának nevezte el.

Ugyanígy az általam megfigyelt jelenségek is ilyen „horizontális” mikro-társadalmi kötelekeket erősítenek meg a közösség tagjaiban. E „horizontális” jelentéstartalom kiegészítve a vele összefüggő „vertikális” jelentésekkel, amelyeket Boglár Lajos egy „helyreigazító-rítus” kapcsán fogalmazott meg (vö. Boglár 2002: 19–26), a dobradósiak kávézó-rítusában magán a rítuson kívül fogalmazódik meg. A „vertikális” jelleget a közösség kultúrájának változásában tapasztalhattam, hiszen mivel a dobradósiak – ahogy elmesélték – az 1960-as évekig a kávé sem ismerték, azt kell feltételeznünk, hogy esetleg ez a rítus közösség-összetartó erejéből is kifolyólag valamit helyettesíthet. Terepmunkám során kiderült, hogy a „kávézás időszaka” előtt „Mókus tanító”, a falu első rádiótulajdonosa – ahogy mesélték – „minden délben már kitette az iskola udvarában a rádiót, bekapcsolta a magyar kanálist, fölhangosította, és itt nálunk, Dobradóban szóltak a budapesti harangok”, majd ezt követte a rádió közös hallgatása: „Kiültünk, vittük a padokat, arra fordítottuk, ahun a rádió volt, és néztük a hangot. Ha gyűtt volna valaki, és nem tudta volna, hogy mi van, azt gondolta volna, hogy na, ezek se normálisak.” Ezt a közös rádiózást támasztotta alá az a példa is, hogy amikor karácsonykor a fiúknak egy Puskás Ferenc által dedikált focilabdát vittünk ajándékba, Öcsi, Mariska férje gondolkodás nélkül felsorolta az aranycsapat, majd az azt követő magyar válogatott futballcsapatok tagjait: „Tudom én, ki volt az a Puskás, az volt a világon a legnagyobb futballista.” A fiúk, megkapva a labdát Puskás Ferenc kézjegyével, örömmel futottak elmesélni falubeli barátaiknak a „nagy hírt”, hogy – miként fogalmaztak – „ezt egy olyan ember írta alá, aki régen olyan volt, mint most a Ronaldo”, ők azonban nem hittek nekik. Mókus tanító azonban rádiójával éppen abban az időszakban hagyta ott a falut, amikor a „boszanacok” meg a „szerbijanacok” megérkeztek kávéjukkal és tévéjükkel. A közös „rádiózás” pedig ezentúl náluk zajlott a televízió képernyője előtt, ahol lassan a dobradósiak „bedrógáztak attól a jó kávétól”.

Mariskáék korosztályának identitás-meghatározásában tehát fontos szerepet játszottak a „Mókus tanító” idejében hallgatott „budapesti harangok”, illetve a „magyar meccsek”. Ma azonban az ennek a helyébe kerülő kávézás rítusáról mondhatjuk el ugyanezt. A labdát kapó fiúk esetében pedig az, hogy labdájukat „a világ egyik legnagyobb” játékosra érintette, aki ráadásul magyar, továbbá az, hogy a falubeli többi gyerek kételkedett a történet valóságában, számukra még fontosabbá válik az a közösség, amelynek tagjai tudják, hogy Puskás Ferenc valóban létezik, s akik elmesélik, hogy ki is ő. Ez a közösség pedig a fiúk legközelebbi rokonai, a nagycsalád, a falu egyik pólusát alkotó csoport tagjai, akik együtt kávéznak.

Ebben a dobradói példában a „vertikalitás” úgy jelenik meg, hogy a kávézás egy a közösség tagjai számára meghatározó identitás-tényező helyére lép, ezáltal az érintettek identitás-konstrukciója megváltozik, s vertikálisába a fiúk esetében ismét belekerül egy újabb etnikai „identitás-részecske” a „nagy magyar focistáról” szóló történettel.

Összefoglalva: a kávézás a dobradói mikrotársadalom kultúrájának központi jelensége, amely meghatározó szerepet játszik a közösség mindennapjaiban, a dobradói értékrend alapja, s ezáltal az interperszonális kapcsolatok viszonyítási centruma. Fontos szerepet játszik a közösség életének strukturálásában, s ezáltal időfelfogásában, kifejezi, illetve szimbolizálja az egymásra való nyitottságot és ezzel párhuzamosan a helyi kulturális értékrend alapját, a többi „világhoz” való viszonyát, megerősíti a családi és a nemi viszonyokat, szimbolikus kifejezője a változásoknak, továbbá – ahogy a fentiekben láthattuk – kifejezője a közösség „szép”-, illetve „barátság”-fogalmának is.

JEGYZETEK

¹ A Szerémség a Dráva és a Száva között jelenti, amely 1918 előtt évszázadokig a Horvát Királysághoz tartozott mint a Magyar Királyság társországa. A magyar és a „szerbhorvát” források hosszú időn át Horvátország keleti részét egységesen Szlavóniának vagy Horvátországnak, illetőleg Horvát-Szlavónországnak nevezték. Ezen belül az irodalom és a népi tájszemlélet egyaránt megkülönböztette a keleti részt, a Szerémséget, a középső területet, Szlavóniát és Horvátországot, melyen inkább Zágráb környékét, illetőleg a Száván túli vidéket (Lika) értették. (Vö. Kósa 1983: 34) A második világháború utáni Jugoszláviában belső területcsere eredményeként Szerbia kapja a Szerémséget, cserébe Horvátországhoz csatolják a baranyai háromszöget. E területek vitája majd a délszláv háborúban folytatódik. (Vö. Köztes-Európa 1997: 698) Jelenleg Szerbia része.

² A *kávéra jön* kifejezés a *doći na kafu* szerb nyelvű kifejezés magyar tükörfordítása. A kávé említésekor fontos kiemelni, hogy esetünkben az úgynevezett „fekete”, vagy „török” kávéról van szó, amely a dobradóiakhoz már pörkölt és darált állapotban kerül. A kávé elkészítése a főzésével történik. Elfogyasztása után „zacc” marad a csésze alján. A dobradóiak szerint az a kávé, amit a „németek” isznak, „semmi”, mert nem marad semmi a csészében.

- ³ A *boszanac* elnevezés a szerb nyelvben bosnyák férfit jelent, a *szerbijanac* pedig a *Srbijanac/szerbiai* magyarosított változata. A dobradóiak nem használják a nők jelölésére ezek női megfelelőit, mint *Bosanka* vagy *Srbijanka*, hanem a *boszanachoz*, illetve a *szerbijanachoz* hozzáteszik az asszonyt, mint jelzett szót.
- ⁴ A *bedrógáztunk* jelentése ebben az esetben *rászoktunk*. A szerb nyelvben, illetve a dobradói nyelvváltozatban a *kábitószér* jelölője a *dróga*, az erre való rászokás jelölője pedig szintén a *bedrógáztak*.
- ⁵ A *batri* (ceruza)jelemt jelent.
- ⁶ Beszélgetéseink során valamennyi esetben a *televízió* elnevezés hangzott el a tárgy jelölésére. Ennek oka lehet az első találkozás és átvétel módja, vagyis az, hogy nem magyar nyelvi környezetben történt meg ez az aktus, valamint az elnevezés említésének leggyakoribb közege, amely a családon, a falun belül, illetve szerb vagy horvát környezetben hangzik el a *televizor* mintájára. A tévé elnevezés egyszer sem fordult elő, általam történető használatakor azonban értették a szó jelentését, így azt állíthatjuk, hogy ez a kifejezés passzív szókincsük része csupán.
- ⁷ A *četirideset* annyit jelent, mint negyven. A fenti beszélgetés vicces volta pedig abból ered, hogy Mariska tizennégy helyett, ami *četirinaest*, negyvenet mondott.
- ⁸ A baba idős asszony jelölője, legtöbb esetben a nagymamát is ezzel az elnevezéssel illetik. Ez volt az első megismert szerb szavak egyike a dobradói magyarok körében.
- ⁹ A *szerbijanac* asszonyról alkotott sztereotípiának azért tartottam fontosnak a „mágikus-mitikus” elemeinek hangsúlyozását, mert ez az egyik első kép alapja lehet a mai természetfeletről alkotott képpel és annak a praktikus tudással való összevetésével, valamint az ismeretlen és a mitikus összekötése, melynek bővebb tárgyalására a Dobradóból nézett távoli világok értelmezésének ejtek sort.
- ¹⁰ A *levetetés* jelentése a fényképezőgéppel végzett aktus tevékenysége.
- ¹¹ A *regál* esetükben a fiókos szekrényt jelenti.
- ¹² Jaj, Terike néni, nem kellett volna, köszönöm, nagyon köszönöm.

IRODALOM

BOGLÁR Lajos

2002 Rítusok sokrétűsége: a wayana példa. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): „*Jelbeszéd az életünk*” 2. 19–26. Budapest: Osiris Kiadó

HALPERN, Joel M.

1967 *A Serbian village. Social and cultural change in a Yugoslav community*. New York–Evanston–London: Harper and Row, Publishers

VIRÁG HAJNAL: RITUAL OF DRINKING COFFEE IN THE LIFE OF A COMMUNITY IN SREM

The author looks at how the locals of Dobrado, a place in Srem, relate to coffee drinking and the influences of the ritual of drinking coffee on the micro society of Hungarians living there. As a consequence of cultural interactions, coffee has become one of the basic elements on the scale of values of this micro-society. The day starts with coffee and it ends with coffee. The morning coffee represents the systematization of the coming day, while the evening one is the summing up of the day that has ended.

Drinking coffee is the central phenomenon of the Dobrado micro-society, so it plays a decisive role in the everyday life of this community, and thus, it has become the central base for comparison of interpersonal relationships. This ritual plays an important role in structuring the life of the community, and through its perception of time it expresses, that is, symbolizes openness towards one another and parallel to this, it forms the basis for the local scale of cultural values and their relations to “other worlds”, it sanctions family and sexual relations, it is a symbolic expression of changes and, further, it takes on the expression of the notion of “beautiful” and “friendship” in the community.

Keywords: Dobradó, ritual